

2016 | 3

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ A TARTALOMBÓL

- *B. SZABÓ JÁNOS*
ÁRPÁD HONFOGLALÓINAK 9–10. SZÁZADI
HATALMI SZERVEZETE
- *SUDÁR BALÁZS*
A ZSARNÓCAI CSATA (1664)
– TÖRÖK SZEMMEL
- *MIHALIK BÉLA VILMOS*
A SZENTSZÉK ÉS A MAGYAR
VÁLASZTÓFEJEDELEMSÉG GONDOLATA
- *TÓTH FERENC*
EGY FELVILÁGOSULT URALKODÓ
GONDOLATAI A FELVILÁGOSODÁS ELŐTT
- *ABLONCZY BALÁZS*
BARÁTH TIBOR PÁRIZSI ÉVEI
(1930–1939)
- *HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN*
SZEMPONTOK A KÉT VILÁGHÁBORÚ
KÖZÖTTI FALUKUTATÓK VIZSGÁLATÁHOZ

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVIII. ÉVFOLYAM, 2016. 3. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),
BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,
GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

---

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- B. Szabó János: Árpád honfoglalóinak 9–10. századi hatalmi szervezete
steppetörténeti párhuzamok tükrében 355
- Mihalik Béla Vilmos: A Szentszék és a magyar választófejedelemség gondolata
a 17. század végén 383
- Tóth Ferenc: Egy felvilágosult uralkodó gondolatai a felvilágosodás előtt.
Lotaringiai Károly herceg *Politikai testamentuma*, a magyar történelem elfelejtett forrása 409
- Ablonczy Balázs: Ördögszekéren. Baráth Tibor párizsi évei (1930–1939) 429
- Horváth Gergely Krisztián: Műhelyek, pályák, módszerek.
Szempontok a két világháború közötti falukutatók vizsgálatához 451

MŰHELY

- Pósán László: A Német Lovagrend megítélése Magyarországon II. András korában 465
- Sudár Balázs: A zarnócai csata (1664) – török szemmel 475

DOKUMENTUM

- Jakó Zsigmond műhelyéből (*Sajtó alá rendezte: Jakó Klára*) 483

MÉRLEG

- Szigetvár, 1566. Konferenciabeszámoló (*Kármán Gábor*) 493

PÓSÁN LÁSZLÓ

A Német Lovagrend megítélése Magyarországon II. András korában

Amikor 1211-ben II. András magyar király (1205–1235) a Német Lovagrendnek adományozta az Erdély délkeleti részén fekvő, mintegy 1200–1300 km² nagyságú „puszta és lakatlan” (*deserta et inhabitata*) barcasági területet (*terra Borza*),¹ hogy a királyságot védelmezze a pogány kunok támadásaival szemben, és előnyomulva a kunok földjére azt meghódítsa, a német szerzetes lovagok jövőbeni tevékenységéhez komoly reményeket fűztek, magát a lovagrendet pedig pozitívan ítélték meg. Ebben nyilvánvalóan szerepet játszhatott az a körülmény, hogy a 12. század közepe táján, II. Géza uralkodása (1141–1162) idején a Szentföldön alapított nagy egyházi lovagrendek (templomosok, johanniták) már megtelepültek Magyarországon.² A szerzetes lovagrendek iránti megbecsülést, jóindulatú hozzáállást tanúsítja az is, hogy II. Géza király nemcsak támogatta a szentföldi lovagrendek magyarországi megtelepedését, hanem az 1150-es években egy magyar „keresztes” rendet is alapított, a Szent István király ispotályos kanonokrendet, akiket röviden stefanitáknak neveztek.³ Szerzetes lovagrendet alapítani vagy támogatni a keresztes eszme szempontjából éppoly aktív cselekedetnek számított, mint tevőlegesen keresztes hadjáratra vállalkozni. A templomosok például 1205 és 1235 között, II. András uralkodása idején kapták a legtöbb adományt Magyarországon.⁴ Hasonlóképpen komoly támogatásban részesültek a johanniták is, akikhez kifejezetten szoros szálak fűzték a királyt, mert a Szentföldre vezetett keresztes hadjárata idejére még a rend féltestvére (*confrater*) is lett.⁵ 1211-ben a magyar király számos politikai körülményt figyelembe véve hívta be országába a Német-római Birodalom Stauf-párti előkelőinek támogatásá-

1 Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I–VII. Bearb. Franz Zimmermann–Carl Werner et al. Verein für Siebenbürgische Landeskunde et al., Hermannstadt–Köln–Wien–București, 1892–1991. (= UGDS) I. 11.; *Horst Glassl*: Der deutsche Orden im Burzenland und in Kumanien (1211–1225). Ungarn-Jahrbuch 1. (1971) 26.; *Marian Tumler*: Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400. Mit einem Abriß der Geschichte von 1400 bis zur neuesten Zeit. Panorama Verlagsgesellschaft, Wien, 1955. 183.

2 *Stossek Balázs*: A templomosok Magyarországon. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József–Majorossy Judit–Zsengeller József. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 186.; *Zsolt Hunyadi*: The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387. CEU, Bp., 2010. 24.

3 *Györffy György*: István király és műve. Gondolat, Bp., 1977. 303.; *Hunyadi Zsolt–Pósán László*: Krisztus katonái. A középkori lovagrendek. TKK, Debrecen, 2011. 121.

4 *Stossek B.*: i. m. (2. jz.) 184.

5 *Hunyadi, Zs.*: i. m. (2. jz.) 36.

val alig egy évtizede alapított⁶ Német Lovagrendet, és a már itt lévő templomos és johannita rend birtokait meghaladó nagyságú, összefüggő, egységes (igaz, szinte néptelen) területet alkotó adományban részesítette. A Német Lovagrend magyarországi behívása minden jel szerint összefüggésben volt András lányának, Erzsébetnek és Hermann türingiai tartománygróf (1190–1217) fiának, Lajosnak az eljegyzésével, mert az elkötelezetten Stauf-párti tartománygróf és a Német Lovagrend nagymestere, Hermann von Salza baráti kapcsolatban állt egymással.⁷ Az 1211. évi adománylevélben a lovagrend számára meghatározott határvédelmi feladat lényegében hasonló volt, mint a II. Géza király idején Erdélybe behívott német telepeseké, azaz a határok őrzése és védelme. Nagyszében város pecsétjén például „a korona megőrzése” (*ad retinendam coronam*) felirat olvasható, ami egyértelműen mutatta a 12. századi magyarországi betelepítések egyik fontos célját.⁸ A Német Lovagrend erdélyi behívása azonban nemcsak a királyság védelmét szolgálta (*ad munimen regni contra Cumanos*), hanem a magyar uralkodó hatalmának a Balkán felé történő kiterjesztése szándékát is (*ut regnum per conversationem eorum propagatam dilatetur*).⁹ II. András az elődei által megkezdett délkeleti irányú expanzív politika folytatását tervezte,¹⁰ amelyhez a 12. század végén és a 13. század elején a Balkánon bekövetkezett hatalmi-politikai változások (a bolgár cárság létrejötte, Bizánc bukása, a Latin Császárság megalapítása) kedvező feltételeket kínáltak.¹¹ A barcasági birtokadományon és a különböző gazdasági kiváltságokon (vásártartás, vámszedés, nemesfém-kitermelési jog, adómentesség) túl az 1211.

6 A Német Lovagrend alapításáról és korai történetéről ld. Narratio de primordiis Ordinis Theutonici. In: Scriptores rerum Prussicarum. I–V. Hrsg. Theodor Hirsch–Max Toeppen–Ernst Strehle. Hirzel, Leipzig, 1861–1874. (= SRP) III. 710–712.; *Marie-Louise Favreau*: Studien zur Frühgeschichte des Deutschen Ordens. Klett, Stuttgart, 1974. 41–48.; *Udo Arnold*: De primordiis Ordinis Theutonici narratio. Preußenland 4. (1966) 17–30.; *Uő*: Entstehung und Frühzeit des Deutschen Ordens. Zur Gründung und innerer Struktur des Deutscher Hospitals von Akkon und des Ritterordens in der ersten Hälfte des 13. Jahrhundert. In: Die geistliche Ritterorden Europas. Hrsg. Josef Fleckenstein–Manfred Hellmann. Thorbecke, Sigmaringen, 1980. 81–108.; *Pósán László*: A Német Lovagrend alapítása és korai története. Századok 129. (1995) 145–156.; *Jürgen Sarnowsky*: Der Deutsche Orden. Beck, München, 2007. 11–17.

7 *Glassl, H.*: i. m. (1. jz.) 28.

8 Uo. 26–28.; *Harald Zimmermann*: Die deutsch–ungarischen Beziehungen in der Mitte des 12. Jahrhunderts und die Berufung der Siebenbürger-Sachsen. In: Von Schwaben bis Jerusalem. Facetten staufischer Geschichte. Festschrift für Gerhard Baaken. Hrsg. Sönke Lorenz–Ulrich Schmidt. Thorbecke, Sigmaringen, 1995. 83–101.

9 UGDS I. 11.

10 Erről ld. *Jürgen Schmitt*: Die Balkanpolitik der Arpaden in den Jahren 1180–1241. Ungarn-Jahrbuch 17. (1989) 25–52.; *Bárány Attila*: II. András balkáni külpolitikája. In: II. András és Székesfehérvár. Szerk. Kerny Terézia–Smohay András. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár, 2012. 132–139.

11 *Moritz Wertner*: Margarethe von Ungarn, Kaiserin von Griechenland und Königin von Thessalonich. Vierteljahrschrift für Wappen, Siegel und Familienkunde 18. (1890) 219–255.; *Géza Érszegi*: Eine neue Quelle zur Geschichte der bulgarisch–ungarischen Beziehungen während der Herrschaft Boril. Bulgarian Historical Review 2. (1975) 91–97.; *Borislav Primov*: The Third and Fourth Crusades and Bulgaria. Études historiques 7. (1975) 43–67.; *John V. A. Fine*: The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the late Twelfth Century to the Ottoman Conquest.

évi adománylevél engedélyezte, hogy a Német Lovagrend fából várakat és városokat építsen (*castra lignea et urbes ligneas construere eos permisimus*).¹² Közép-Kelet-Európában ekkor még széles körben elterjedtek voltak a sáncokkal, cölöpfalakokkal, fatornyokkal épített várak, erősségek¹³ (sőt még a 13. század második felében is),¹⁴ így az erre vonatkozó építési engedély korántsem jelentett csökkentett vagy korlátozott jogkört. Ahogyan a korabeli Európa más területein, úgy Magyarországon is az uralkodói kegy különös megnyilvánulásának számított a várépítés engedélyezése.¹⁵

Azt követően, hogy a Német Lovagrend fegyveresei megjelentek a Barcaságban, rövid időn belül gyors sikereket értek el a kunokkal vívott harcokban, mert 1212-ben II. András egy újabb oklevelében, amelyben mentesítette a lovagokat a pénzváltóktól és a pénzváltási terhektől, méltatta a lovagrend kunokkal szembeni hősiességét és előrenyomulását. Az oklevél ugyanis újabb földeket adományozott a lovagoknak az általuk épített Kreuzburg várának környékén, ami kívül esett az 1211. évi adománylevélben megállapított barcasági birtok határán.¹⁶ 1213-ban Vilmos erdélyi püspök is méltatta a Német Lovagrendnek Isten és a hit szolgálatában végzett katonai tetteit, és a pogány kunok ellen vívott harcokban szerzett érdemeik elismeréseképpen átengedte nekik a Barcaság lakói által fizetett egyházi tizedet (kivéve az oda költözött magyar és székely telepeseiket), valamint a barcasági plébániák feletti patrónusi jogot, de fenntartotta megyéspüspöki hatalmát.¹⁷

Az 1213 és 1222 közötti időkből viszont egyetlen királyi vagy hazai egyházi oklevél sem szól a Német Lovagrend erdélyi tevékenységéről, ami az előző három évvel és az akkori oklevelek elismerő szavaival összehasonlítva érthetetlennek és furcsának tűnik. Igaz, ekkoriban II. András előbb az ország belső békéjének biztosításával volt elfoglalva, mert nem sokkal korábban egy főúri összeesküvés során meggyilkolták Gertrúd királynét (1213),¹⁸ majd pedig – egyik 1214-ben III. Ince pápához írt levelének tanúsága szerint – az apjától örökölt, s mindeddig halogatott

University of Michigan, Ann Arbor, 1987. 10–51.; *Zdzislaw Pentek*: Cesarstwo łacinskie 1204–1261. Kolonialne państwo Krzywokow czy Neobyzancjum? Wydawn. Poznańskie, Poznań, 2004.

12 UGDS I. 11.

13 *John E. Kaufmann–Hanna W. Kaufmann*: Középkori várak. Szukits, Szeged, 2004. 119–124.; *Fügedi Erik*: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Akadémiai, Bp., 1977. 18–30.; *Bóna István*: Az Árpádok korai várairól. 11–12. századi ispáni várak és határvárak. Ethnica, Debrecen, 1995. 19–21.

14 *Fügedi E.*: i. m. (13. jz.) 31.; *Juan Cabello*: A nyírkarázi Árpád-kori vár régészeti kutatása. In: Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Neumann Tibor. Argumentum–PPKE, Piliscsaba, 2004. 19–25.

15 *Horváth Richárd*: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor–Ráczy György. MTA Történettudományi Intézete–PPKE, Bp.–Piliscsaba 2009. 89–95.

16 UGDS I. 14.

17 UGDS I. 16.

18 Erről ld. pl. *Fügedi Erik*: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Magvető, Bp., 1986. 82–87.; *Kristó Gyula*: Az aranybullák évszázada. Gondolat, Bp., 1976. 43–47.; *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2005. 127., ill. a legújabbban: Egy történelmi gyilkosság

keresztes fogadalma teljesítésére készült.¹⁹ De hiába tervezte, hogy a következő évben elindul a Szentföldre, a vállalkozás időpontját a IV. lateráni zsinat (1215. november 15–30.) a jeruzsálemi királyság és az egyiptomi szultán közötti fegyverszünet lejártának évére, 1217-re hirdette meg.²⁰ A balkáni események ugyancsak leköthették a magyar király figyelmét, mert a Latin Császárság uralkodójának, Henriknek fiúörökös nélküli halála (1216) után komolyan szóba került II. András jelölése a konstantinápolyi trónra, ami – az ottani bárók és a pápa támogatásának megszerzése érdekében – még inkább a keresztes hadjáratra ösztönözte a királyt.²¹ Az 1213 és 1222 közötti időszakból csak egy olyan oklevelet ismerünk, amely a Német Lovagrend erdélyi tevékenységére vonatkozott: 1218. április 19-én a pápa megerősítette Vilmos püspök 1213. évi kiváltságlevelét, s ennek révén közvetve az 1211. és 1212. évi királyi adományokat is, mintegy garantálva azok sérthetetlenségét.²² Az a tény, hogy egy ilyen megerősítő oklevélre csak az eredeti kiadását követően 5 évvel később került sor, azt jelzi, hogy a lovagrend valamiért szükségesnek érezte a Szentszék támogatását. Arra következtethetünk, hogy 1218-ra már egyértelműen megváltozott a Német Lovagrend és a magyar király viszonya, s a lovagok korábbi, pozitív megítélése ekkorra már számottevően megkopott. Források hiányában ennek okairól csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Egyesek úgy vélik, hogy a lovagok nemcsak a kun földekre nyomultak előre, hanem a Barcaság szomszédságában fekvő, szintén határőrző feladatokat ellátó székely területeken is stratégiai fontosságú helyeket vettek ellenőrzésük alá. Mindezt arra alapozzák, hogy a lovagrend 1225. évi kiűzése után birtokának egy részét a Székelyföldre csatolták. Véleményük szerint a lovagok Magyarországról történt kiűzésének is egyik oka éppen az lehetett, hogy fenyegették a Székelyföldet, és ez magyarázza azt is, hogy a keresztes hadjáratból hazaérkező II. András miért csak a templomos és johannita lovagokat dicsérte meg, és a Német Lovagrendről meg sem emlékezett.²³ A német szerzetes lovagok megítélésének rosszabbá válását jelzi az a tény is, hogy 1222 első hónapjaiban, az Aranybulla kiadását követően II. András a kiváltságlevelével egy-egy példányát a johanniták és a templomosok őrzésére bízta, a Német Lovagrend szóba sem került.²⁴ De az sem lehetetlen, hogy II. András már 1216-tól egyre nagyobb fenntartással tekintett a német lovagokra, mert ebben az évben a

---

margójjára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013. Szerk. Majorossy Judit. Ferenczy Múzeum, Szentendre, 2014.

19 Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Typ. Univ., Budae, 1829–1844. III/1. 163.

20 *Adriányi Gábor*: Az egyháztörténet kézikönyve. Szent István Társulat, Bp., 2001. 214.; *Steven Runcimann*: A keresztes hadjáratok története. Osiris, Bp., 1999. 749–750.

21 *Vetera monumenta historice Hungariam sacram illustrantia*. I. Ed. Augustin Theiner. Typ. Vaticanis, Romae, 1859. 4–5.

22 UGDS I. 16–17.

23 *Fejér Ignác*: A német és templomos lovagok Haralyban. Eger, 1894. 15–18.; *Gábor Adriányi*: Zur Geschichte des Deutschen Ritterordens in Siebenbürgen. Ungarn-Jahrbuch I. (1971) 20.

24 *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*. I. 1000–1301. Transl. and ed. János M. Bak–György Bónis–James Ross Sweeney. Charles Schlacks, Bakersfield (Cal.), 1989. 36.

pápa – a templomosokhoz és johannitákhoz hasonlóan²⁵ – a Német Lovagrendnek is megtiltotta, hogy világiaktól feltételhez kötött, hűbéri jellegű adományokat fogadjon el. A már ilyen módon birtokolt adományok sem jelenthettek világi értelemben vett függőséget, azok után semmilyen világi kötelezettséget sem volt szabad teljesíteni (*interdicimus, ne ulla ecclesiastica secularisve persona a magistro et fratribus eiusdem domus exigere indebite audeat fidelitates, hominia seu iuramenta vel reliquas securitates, que a secularibus frequentantur*).²⁶ Ez a pápai intézkedés a Német Lovagrend barcasági adományának jogi státusát is bizonytalanná tette, és megkérdőjelezte a királyi fennhatóságot. 1220-ban III. Honorius pápa megismételte ezt a tiltást.²⁷ A magyar király és a Német Lovagrend közötti viszony elmérgesedéséről II. András 1222. május 7-én írt oklevelében olvashatunk. Az oklevél szövege szerint a király ismét a lovagrendnek adományozta a Barcaságot, amit a lovagok provokációi miatt korábban haragjában elvett (*quia ira nostra contra eos provocata eo tempore, cum terram sepe dictum eis praeceperamus auferri*).²⁸ Talán éppen az 1220. évi újbóli pápai megerősítés, mely megkérdőjelezte a Német Lovagrend függőségét a magyar koronától, adta a végső lökést ahhoz, hogy II. András 1221-ben visszavette a Barcaságot a rendtől. Ez a lépés összefüggésben lehetett az elidegenített királyi birtokok felülvizsgálatával és visszavételével is.²⁹ Az 1222. évi újabb adománylevél ugyanakkor azt bizonyítja, hogy ekkor még sikerült úrrá lenni az ellentéteken. Az indoklás szerint a lovagok életüket kockáztatják az ország védelmében, ezért döntött úgy a király, hogy visszaadja a Barcaságot a rendnek (*assiduos paganorum patientes insultus [...] pro regno tamquam firmum propugnaculum*).³⁰ Emellett II. András további kiváltságokat és földeket is adományozott a lovagoknak. Engedélyezte, hogy kővárakat is építsenek a királyság határainak jobb védelme céljából s hogy jobban ellent tudjanak állni Krisztus ellenségeinek (*ut et inimicis Christi resistere valeant et persone nostre et heredibus nostris legitime nobis succedentibus ad coronam et honorem pateant, et munimen*).³¹ A székelyek és a vlachok földjén történő közlekedés során mentesítette a lovagrendet és alattvalóit a vámfizetés alól, és engedélyezte, hogy az Olt és a Maros folyókon a lovagok 6 hajóval folytassanak sókereskedést. Mindezeket túl a király engedélyezte, hogy a Német Lovagrend uralmi területeit Kunföld egy részére, az Al-Dunáig és a brodnikok földjéig is kiterjessze (*quae vadit usque ad terminos Prodnicorum et ab indaginibus Almeye in parte altera vadit usque ad Danubium*).³² Ugyanakkor a magyar uralkodó határozottan megtiltotta, hogy a lovagok az orszá-

25 Papsturkunden für Templer und Johanniter. Vorarbeiten zum Oriens pontificus. I. Hrsg. Rudolf Hiestand, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1972. nr. 3.

26 Tabulae Ordinis Theutonici. Hrsg. Ernst Strehlke. Weidmann, Berlin, 1869. nr. 303.

27 Uo. nr. 306.

28 UGDS I. 20.

29 Harald Zimmermann: Der Deutsche Orden im Burzenland. Eine diplomatische Untersuchung. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2000. 121.

30 UGDS I. 20.

31 UGDS I. 19.

32 Uo.

gon belül, királyi földekről toborozzanak a Barcaságba telepeseket („si [...] *de nostris hominibus* [...] *transmigraverint* [...] *expellant*).³³ Ebből arra következtethetünk, hogy korábban ez minden bizonnyal előfordult. Az 1222. évi oklevél egyértelműen megtiltotta azt is, hogy a lovagok a Barcaságban saját pénzt verjenek, azaz korábban tettek ilyet (*nullam potestatem habeant cudendi* [...] *monetam*).³⁴ A régészeti ásatások viszont Marienburgban (Földvár, Feldioara), a Német Lovagrend barcasági székhelyén csak a 12. század második feléből származó királyi pénzeket találtak, és egyetlen lovagrendi veretű pénzt sem ismerünk Erdélyből.³⁵ Ugyanakkor Lilienfeld (Alsó-Ausztria), Kerc (Magyarország) és Egres (Magyarország) ciszterci apátjainak 1225. évi jelentése szerint a Német Lovagrend valóban vert pénzt a Barcaságban,³⁶ s ezzel királyi felségjogot sértett.³⁷ Az 1222. évi adománylevelében II. András a lovagrendre vonatkozó 1216. és 1220. évi pápai rendelkezésekkel szemben leszögezte, hogy a német szerzetes lovagok Magyarországon „különleges királyi oltalom” alatt állnak (*sub nostra protectione suscipimus*), azaz megkérdőjelezhetetlenül a korona fennhatósága alá tartoznak.³⁸

A Német Lovagrend egyházpolitikai lépései ugyancsak hozzájárultak ahhoz, hogy megítélése egyre rosszabb legyen. 1222-ben a rend arra kérte a pápát, hogy a Barcaságot vegye ki az erdélyi püspök joghatósága alól. 1223. január 12-én III. Honorius megbízta az egri püspököt, hogy a lovagrend földjére nevezzen ki egy dékánt, aki mindaddig irányítja az itteni egyházi ügyeket, amíg a szóban forgó területnek nem lesz saját püspöke (*quatenus idoneam personam tibi ab ipsis fratribus presentatam vice nostra in archipresbyterum vel decanum preficias* [...] *donec* [...] *eis de proprio possit episcopo provideri*).³⁹ A Barcaság exemptiója viszályt eredményezett a Német Lovagrend és Reinald erdélyi püspök között. 1223. december 12-én a lovagok panaszára a pápa megtiltotta az erdélyi püspöknek, hogy a lovagrendi területek felett egyházi joghatóságát gyakorolja.⁴⁰ Ezzel a lovagok a királyi udvarban nagy befolyással rendelkező ellenséget szereztek maguknak, mert éppen II. András protezsztálásának köszönhetően választották meg Reinaldot erdélyi püspöknek.⁴¹ Az egyre jobban elmérgesedő helyzetben a lovagrend azt kérte a pápától, hogy a Barcaságot és a kunoktól meghódított földeket vegye Szent Péter tulajdonába (*in ius et proprietatem Beati Petri*) és a pápaság különleges védelmébe (*sub speciali apostolicae sedis protectione ac defensione*), amelynek Honorius

33 UGDS I. 20.

34 Uo., vö. *László Pósán*: Die Münzprägung des Deutschen Ordens in Siebenbürgen. Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis 49. (2013) 75.

35 *Adrian Ioniță*: Das Gräberfeld von Marienburg und die deutsche Siedlung in Siebenbürgen. Ein archäologischer Beitrag zur Geschichte des Burzenlandes im 12. und 13. Jahrhundert. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde 19. (1996) 121–123.

36 UGDS I. 40–41.

37 *Adriányi, G.*: Zur Geschichte des Deutschen Ritterordens i. m. (23. jz.) 19.

38 UGDS I. 20.

39 UGDS I. 24.

40 UGDS I. 25.

41 *Zimmermann, H.*: Der Deutsche Orden im Burzenland i. m. (29. jz.) 124.; *Glassl, H.*: i. m. (1. jz.) 43.

pápa 1224. április 30-án eleget is tett.⁴² A pápa már ebben az oklevelében, de ezt követően két újabb levelében is egyértelműen úgy fogalmazott, hogy a lovagrendi területek semmilyen püspöki fennhatóság alá sem tartoznak (*nullum preter Romanum pontificem habeat episcopum vel prelatum*).⁴³ A pápai uralom elismeréseként a Német Lovagrend évi 2 márka aranyat volt köteles fizetni a Szentszéknek (*in recognitionem autem domini et precepte a sede apostolica libertatis*).⁴⁴ A *ius et proprietatis Beati Petri* kifejezés a 12–13. században egyfajta jogcímet, jogalapot jelentett a pápaságnak, hogy bizonyos területek felett legfőbb hűbérúri hatalmat is vindikáljon magának, amit az érintett területek évi census fizetésével ismertek el.⁴⁵ Egyes vidékeken a pápai védelem alá kerülés azt is jelentette, hogy a szóban forgó terület elszakadt, függetlenedett a korábbi világi hatalomtól. Így például Portugália, mely eredetileg a kasztíliai–leóni királyság határőrgrófsága volt, azután, hogy 1143-ban a Szentszék védelme alá került, önálló királyság lett, és 1179-től évi 2 márka aranyat fizetett cenzusként Rómának.⁴⁶ A magyar király joggal tarthatott attól, hogy az 1224. áprilisi pápai oklevél a Barcaságnak a magyar királyságból történő kiszakítását készíti elő, éppúgy, ahogyan az előző évszázadban Portugália esetében is történt, ezért 1225-ben fegyveres erővel üzte ki a Német Lovagrendet Erdélyből.⁴⁷ Emellett a már korábban kifogásolt kérdések is újból napirendre kerültek, hogy a tiltás ellenére a lovagok pénzt vertek vagy a királyi földekről tobozoztak telepéseket. Az 1225. szeptember 1-jén kelt pápai oklevél szerint a Német Lovagrendet ekkor olyannak tartották Magyarországon, „mint tűz az ölben, egér a tarisznyában, kígyó a kebelben” (*tamquam ignis in sinu, mus in pera, et serpens in gremio*).⁴⁸

Ez a hasonlat egy pápai exemptio alatt álló szerzetes lovagrendre vonatkozóan meglepően durva és erős volt. A „mus in pera, serpens in gremio, ignis in sinu” kifejezést a 13. század elején III. Ince pápa tette ismertté a nyugati világban *Etsi Judaeos* kezdetű bullájával (1205), és a zsidókra alkalmazta.⁴⁹ Ezzel fejezte ki a zsidók hálátlanságát és gonoszságát a keresztények velük szemben tanúsított türelméért. A zsidókkal (és minden más vallásúval) szembeni ellenérzés, gyűlölet a 11. századi egyházi reformmozgalom és keresztes lelkesedés nyomán felerősödött

42 UGDS I. 29–30.

43 UGDS I. 29., 30–31., 32.

44 UGDS I. 30.

45 *Johannes Fried*: Der päpstliche Schutz für Laienfürsten. Die politische Geschichte des päpstlichen Schutzprivilegs für Laien (11.–13. Jh.). Universitätsverlag Winter, Heidelberg, 1980. 301.; *Mihkel Mäesalu*: Päpstliche und kaiserliche Machtansprüche im livländischen Kreuzzugsgebiet im 13. Jahrhundert. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 62. (2013) 472.

46 *Carl Erdmann*: Papsttum und Portugal im 12. Jahrhundert. De Gruyter, Berlin, 1928. 10–12.

47 UGDS I. 36., 36–38., 38–39., 39., 40., 40–41., 42–43.

48 UGDS I. 41.

49 *Rerum gallicarum et francicarum scriptores XIX*. Ed. Pierre-Claude-François Daunon. Féchoz-Letouzey, Paris, 1883. 478.; *Simon Grayzel*: The Church and the Jews in the XIIIth Century. I. Kenneth R. Stow, New York, 1966. 114.; *Diego Quaglioni*: Das Inquisitionsverfahren gegen die Juden von Trient (1475–1478). In: Ritualmord. Legenden in der europäischen Geschichte. Hrsg. Susanna Buttaroni–Stanisław Musiał. Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 2003. 112.

vallásosság és vallási fanatizmus következménye volt. Sokan már a 12. században úgy vélték, hogy a kereszténység érdekében előbb a zsidókkal szemben kell fellépni, mert ők Krisztus gyilkosai, akik alázatosságot színlelve, képmutató módon a keresztények között élnek, laknak.⁵⁰ A zsidókkal kapcsolatos negatív képet a zsidó pénzkölcsönzés és kamatszedés is egyre jobban erősítette, s a 12–13. század fordulójára összefonódott a kereszties eszme, az egyházi reformmozgalom, az uzsorával szembeni kritika és a zsidóellenesség.⁵¹ A kor egyik nagy egyházi tekintélye, Petrus Venerabilis szerint a zsidók megingathatatlan makacssággal állnak ellen a keresztény tanok megismerésének és elfogadásának, márpedig az egyház tanításával szemben bármilyen ellenállás eretnokség. A zsidókra a *perfidia* ('álnokság, képmutatás, hitszegés') fogalmat használta.⁵² Ezeket a tartalmakat már az ókorban is (Cicero, Petronius) leggyakrabban a kígyó-hasonlaltal fejezték ki, és ekkor fogalmazódott meg az a gondolat, hogy a kebelre ölelt kígyó, az ölben izzó tűz és az egér a tarisznyában a vendéglátó gazda veszedelme (*suosque hospites male remunerant serpens in sinu, ignis in gremio, mus in pera*).⁵³ A kígyó az álnokság és veszedelem jelképe volt, ahogyan az egér is a képmutatást, aljasságot, pusztítást szimbolizálta, a tűz pedig a megzabolázhatatlan ösztönöket, szenvedélyt, ami a Sátántól ered.⁵⁴ Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy az 1215. évi IV. lateráni zsinat örökös szolgáására (*perpetua servitus*) ítélte a zsidókat, mert olyan kártékonyak és veszélyesek a keresztények számára, mint „egér a tarisznyában, kígyó a kebelben, tűz az ölben”.⁵⁵ Az, hogy egy évtizeddel a zsinat után Magyarországon – a pápai oklevelek beszámolója szerint – a legelítélőbb, zsidókra vonatkozó egyházi formulával fejezték ki a Német Lovagrendről kialakult véleményt, egyértelműen deklarálták, hogy ebből a helyzetből nincs visszaút, nincs megbocsátás, a

50 *Jonathan Riley-Smith: The First Crusade and the Persecution of the Jews.* In: *Persecution and Toleration.* Ed. William J. Sheils. Blackwell, Oxford, 1984. 51–72.; *Vera Milde:* „si entrinnen alle scentlichen dannen”. Christlich-jüdischer Disput in der Silvesterlegende der „Kaiserchronik”. In: *Juden in der deutschen Literatur des Mittelalters. Religiöse Konzepte – Feinbilder – Rechtfertigungen.* Hrsg. Ursula Schulze. De Gruyter, Tübingen, 2002. 17–22. – A témáról összefoglalóan ld. *Hans Liebeschütz: Synagoge und Ecclesia. Religionsgeschichtliche Studien über die Auseinandersetzung der Kirche mit dem Judentum im Hochmittelalter.* Wallstein, Heidelberg, 1983.

51 *John T. Noonan: The Scholastic Analysis of Usury.* Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), 1957. 17–20.; *Christoph Cluse: Zum Zusammenhang von Wuchervorwurf und Judenvertreibung im 13. Jahrhundert.* In: *Judenvertreibung in Mittelalter und früher Neuzeit.* Hrsg. Friedhelm Burgard–Alfred Haverkamp–Gerd Meutgen. Hahn'sche Buchhandlung, Hannover, 1999. 137–144.

52 *Alexander Patschovsky: Feinbilder der Kirche: Juden und Ketzer im Vergleich (11.–13. Jahrhundert).* In: *Juden und Christen zur Zeit der Kreuzzüge.* Hrsg. Alfred Haverkamp. Thorbecke, Sigmaringen, 1999. 335.

53 *Thesaurus Proverbiorum Medii Aevi. Lexikon der Sprichwörter des romanisch–germanischen Mittelalters.* X. Hrsg. von Kuratorium Singer der Schweizerischen Akademie der Geistes- und Sozialwissenschaften. De Gruyter, Berlin–New York, 2000. 129–130.

54 *Sibylle Hallik: Sententia und proverbium. Begriffsgeschichte und Texttheorie in Antike und Mittelalter.* Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2007. 417–418.

55 *Quaglioni, D.:* i. m. (49. jz.) 112.

kiűzetés végleges. Azzal, hogy II. András udvarában az egyház ellenségeire vonatkozó formulával illették a pápa által támogatott lovagokat, egyértelmű üzenetet küldtek Rómába, hogy mit is gondolnak a *ius et proprietatis Beati Petri*ről és a pápaság hatalmi törekvéseiről. Ez a szigorú, a kereszténység ellenségeire használt minősítés minden bizonnyal a ténnyel állt összefüggésben, hogy a Német Lovagrend a pápaság támogatásával a Barcaságra támaszkodó és az Al-Duna vidékén fekvő, önálló egyházi uralmi terület, független szerzetesi-lovagi állam megteremtésére törekedett.⁵⁶ A Szentszék még éveken át próbálkozott, hogy a magyar uralkodók adják vissza a Német Lovagrendnek a Barcaságot.⁵⁷ 1245-ben a lyoni egyetemes zsinat is felszólította erre IV. Béla királyt,⁵⁸ aki azonban a német lovagok helyett a johannitákat részesítette nagy adományban 1247-ben.⁵⁹ Rómában és a Német Lovagrend vezetésében azonban ezt követően sem adták fel a Barcaság visszaszerzéséhez fűzött reményeket,⁶⁰ így a német szerzetes lovagok rövid erdélyi jelenlétének hosszú utótörténete lett.

LÁSZLÓ PÓSÁN

THE CHANGING IMAGE OF THE TEUTONIC ORDER IN HUNGARY DURING THE REIGN OF ANDREW II

Although the Teutonic Order spent hardly more than a decade in Transylvania (1211–1225), this period was enough to change decisively contemporary perceptions of them. When king Andrew II of Hungary invited them to his realm, he no doubt hoped earnestly that they would be able to fight off the Cumans with success. The charters issued over the first three years prove that the Order lived up to these expectations. Later, however, and up to 1222, no royal or other document refers to the activities of the Knights, a silence which, compared to the praising tone of the previous charters, seems difficult to explain. From this period, only a papal charter is known, which confirmed former royal grants, and shows that the Knight for some reason thought it necessary to secure the support of the Papacy. In other words, the relationship between the Order and the King of Hungary seems to have broken down by 1218. The reason was apparently the papal decision in 1216 to prohibit the Teutonic Knights, similarly to the Hospitallers and the Templars, to receive conditional grants from lay donors. This questioned both the legal status of the Transylvanian grant and the king's overlordship. After the prohibition had been repeated in 1220, Andrew II took the Barcaság region from the Knights in 1221, but restored it to them a year later, and even accorded new privileges. At the same time, he prohibited the Knights from minting coins and from recruiting settlers on royal lands. Petitioned by the Order, the

56 György Györffy: Zu den Anfängen der ungarischen Kirchenorganisation auf Grund neuer quellenkritischer Ergebnisse. *Archivum Historiae Pontificae* 71. (1969) 82.; Erdély története I. Szerk. Makkai László–Mócsy András. Akadémiai, Bp., 1986. 298.

57 UGDS I. 51., 52., 52–53. (1231), 56–57. (1232), 59–60. (1234).

58 Adolf Armbruster: Nachspiel zur Geschichte des Deutschen Ordens im Burzenland. *Revue Roumaine d'Histoire* 18. (1979) 286–287.

59 UGDS I. 73–76.

60 UGDS I. 83. (1270), 134–135. (1278), 140–141. (1280), 323–324. (1317).

Pope exempted the Barcaság from the authority of the bishop of Transylvania, which raised the disapproval of the Hungarian clergy. After the Pope had subjected the Barcaság, and the lands taken from the Cumans, to the ownership of Saint Peter, and the special protection of the Holy See (1224), the Hungarian King feared that the Order would try to establish a state of their own under papal overlordship. Consequently, he drove them out of his realm, where they were regarded as „fire in the lap, a mouse in the bag, a snake in the bosom”. This phrasing repeated verbatim the expression that Pope Innocent III used with regard to the Jews. By referring to the Order, supported by the Papacy, with a phrase applied to the enemies of the Church, the Hungarian court sent a clear message to Rome about its views of papal absolutism.

CONTENTS

STUDIES

- János B. Szabó: The Structure of Power of the Hungarians in the 9th and 10th Centuries in the Mirror of Historical Analogies from the Steppe 355
- Béla Vilmos Mihalik: The Holy See and the Idea of a Hungarian Electorate in the Late 17th Century 383
- Ferenc Tóth: The Thoughts of an Enlightened Ruler before the Enlightenment. The Political Testament of Duke Charles of Lorraine, a Forgotten Source of Hungarian History 409
- Balázs Ablonczy: On the Tumbleweed. The Paris Years of Tibor Baráth (1930–1939) 429
- Gergely Krisztián Horváth: Ateliers, Careers, Methods. New Perspectives for the Study of Village Researchers in the Interwar Period 451

WORKSHOP

- László Pószán: The Changing Image of the Teutonic Order in Hungary during the Reign of Andrew II 465
- Balázs Sudár: The Battle of Zsarnóca (1664) – through Ottoman Eyes 475

DOCUMENTS

- From the Oeuvre of Zsigmond Jakó (*Edited by: Klára Jakó*) 483

REVIEW ARTICLE

- Szigetvár, 1566. Conference Report (*Gábor Kármán*) 493

E számunk szerzői

ABLONCZY BALÁZS PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • B. SZABÓ JÁNOS PhD, tud. munkatárs (Budapesti Történeti Múzeum) • HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • **JAKÓ ZSIGMOND** • KÁRMÁN GÁBOR PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • MIHALIK BÉLA VILMOS PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • PÓSZÁN LÁSZLÓ PhD, habil. egy. docens (Debreceni Egyetem) • SUDÁR BALÁZS PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • TÓTH FERENC PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI)

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézete

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható